

Anita Kulawiak

CZYNNIKI ENDOGENNE W ROZWOJU GOSPODARCZYM MAŁEGO MIASTA – STUDIUM PORÓWNAWCZE. PRZYKŁAD UNIEJOWA I DĄBIA NAD NEREM

Zarys treści: W dzisiejszych warunkach społeczno-gospodarczych ważnym czynnikiem rozwoju miast są czynniki endogenne (lokalne) rozumiane jako miejscowe zasoby lub potencjał tkwiący w układach społeczno-terytorialnych poziomu lokalnego i regionalnego. Artykuł koncentruje się na ukazaniu roli (znaczenia), jaką czynniki endogenne, w tym szczególnie czynnik społeczny, odgrywają w rozwoju miasta na przykładzie dwóch wybranych jednostek: Uniejowa położonego w województwie łódzkim oraz Dąbia nad Nerem zlokalizowanego w województwie wielkopolskim. O ich wyborze zdecydowało z jednej strony podobieństwo pod względem warunków przyrodniczych (występowanie wód geotermalnych) i historycznych, z drugiej zaś znacząca różnica w obecnym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego.

Słowa kluczowe: czynniki endogenne, rozwój lokalny, małe miasto.

1. Wprowadzenie

We współczesnych warunkach społeczno-gospodarczych bardzo ważnym czynnikiem rozwoju, szczególnie małych miast, jest ich kapitał endogenny określany również jako czynniki endogenne. Najogólniej mówiąc czynniki te określa się jako potencjał tkwiący w układach społeczno-terytorialnych poziomu lokalnego i regionalnego (Tuziak 2014). Po raz pierwszy na problem czynników endogennych i ich roli w rozwoju lokalnym zwrócono uwagę na gruncie socjologii, gdzie sformułowano również w oparciu o te czynniki kilka teoretycznych modeli rozwoju lokalnego, m.in. koncepcję aktywizacji, upodmiotowienia, rozwoju uczestniczącego, rozwoju neoendogennego czy potencjału lokalnego (Tuziak 2014). Podobny wzrost zainteresowania rolą i znaczeniem czynników wewnętrznych (endogenicznych) w rozwoju miast, szczególnie małych, obserwuje się także w literaturze geograficznej. Badania takie prowadzili m.in. A. Kwiatek-Sołtys (2009), T. Marszał (2009), B. Konecka-Szydłowska (2011), A. Kulawiak (2011, 2012, 2013) zarówno w małych, jak i większych jednostkach terytorialnych.

Problematyka potencjału endogennego podejmowana jest również w rządowych dokumentach strategicznych, m.in. w Strategii Rozwoju Kraju 2007–2015, gdzie w priorytecie zatytułowanym „Podniesienie Spójności Terytorialnej” jednym z celów jest wspieranie rozwoju sieci osadniczej m.in. przez wzmacnianie procesu odbudowy potencjału gospodarczego małych miast i miasteczek oparte go na endogenicznych walorach tych ośrodków (Konecka-Szydłowska 2011). Zdaniem G. Gorzelaka wyraźna zmiana przewartościowania czynników rozwoju z egzo- na endogenne ma swoje źródło w dokonujących się od lat 70. XX wieku przemianach w mechanizmach rozwoju gospodarki światowej, a szczególnie w dwóch procesach. Po pierwsze, w zmianie obowiązującego modelu rozwoju przypisującego dużą rolę przemysłom zasobochłonnym na rzecz modeli opartych na usługach wiedzytwórczych i przemysłach wiedzochołnych, a po drugie w decentralizacji i ograniczeniu roli państwa w zarządzaniu procesami rozwoju układów terytorialnych (Gorzela 2000). Innymi słowy, warunki do praktycznej realizacji koncepcji endogennego rozwoju pojawiły się wtedy, gdy innowacja technologiczna zaczęła odgrywać kluczową rolę w procesie wzrostu gospodarczego, a działania zmierzające do decentralizacji struktur terytorialno-administracyjnych stały się w wielu krajach dominującym nurtem przekształceń organizacyjnych (Sowa 1988; Jałowiecki 1989). Należy dodać, że zastąpienie modelu rozwoju „odgórnego” przez model rozwoju „oddolnego” nie wyeliminowało całkowicie oddziaływania czynników egzo-, ale znacznie ograniczyło ich rolę (znaczenie) w procesach terytorialnych zmian społeczno-gospodarczych. Współcześnie podkreśla się, że czynniki egzogenne nie zastąpią endogennych, ale mogą je istotnie wspomóc. Jeżeli w określonym miejscu brakuje potencjału wewnętrznego lub jest on bardzo słaby, to nawet znaczna interwencja zewnętrzna nie jest w stanie go stworzyć (Gorzela 2000). W literaturze przedmiotu istnieje wiele klasyfikacji endogennych czynników rozwoju lokalnego, przy czym najczęściej dzieli się je na: ekonomiczne (endogenne kapitał ekonomiczny, np. posiadany majątek, baza produkcyjna), przyrodnicze (endogenne kapitał przyrodniczy, np. zasoby przyrodnicze i walory krajobrazowe) oraz społeczne (endogenne kapitał ludzki i społeczny). Warto dodać, że wśród nich znaczenie priorytetowe mają czynniki społeczne, ze względu na ich moc sprawczą. Tylko bowiem wysoka jakość kapitału społecznego powoduje chęć działania, która w konsekwencji prowadzi do zamiany „potencjału statycznego” w siłę dynamiczną powodującą rozwój społeczny i gospodarczy miejsca. Tym samym, w świetle literatury przedmiotu zdecydowanie najważniejszymi czynnikami endogennymi decydującymi o powodzeniu rozwoju lokalnego są: 1) istnienie skutecznego przywództwa, które wpływa na decydentów i mobilizuje członków lokalnej społeczności do aktywności społecznej i gospodarczej, 2) solidarne uczestnictwo wszystkich kategorii mieszkańców w podejmowaniu działań, 3) zaufanie, konsensus i współpraca mieszkańców, a także możliwość rozwoju partnerstwa publiczno-prywatnego oraz 4) wyczulenie na strukturę społeczno-polityczną i tożsamość kulturową w danym układzie lokalnym (Pietrzyk 2000).

W szczególności kryje się pod tym konieczność posiadania przez daną jednostkę osadniczą:

- sprawnego lidera, który jest zdolny do sformułowania długofalowej wizji rozwoju danego układu lokalnego oraz potrafi skupić wokół siebie elitę lokalną,
- elity lokalnej skupiającej najbardziej aktywnych i kreatywnych aktorów,
- instytucji lokalnych stabilizujących poczynania lidera i dynamizujących rozwój lokalny,
- aktywnej społeczności lokalnej włączającej się w przedsięwzięcia inicjowane przez władze samorządowe lub same inicjujące rozwój,
- samorządu skłonnego do współpracy międzygminnej służącej m.in. wspólnemu rozwiązywaniu problemów oraz małych i średnich przedsiębiorstw działających w sferze wytwórczości, handlu i usług wzmacniające lokalną tkankę przedsiębiorczości (Tuziak 2014).

Niniejszy artykuł podejmuje problem roli czynników endogennych w rozwoju małego miasta, w tym szczególnie czynnika społecznego i historycznego. Do badań celowo wybrano dwie jednostki przestrzenne: Dąbie nad Nerem i Uniejów, które są bardzo podobne pod względem położenia, powierzchni, liczby ludności oraz warunków przyrodniczych (oba z nich dysponują walorem w postaci wysokiej jakości wód geotermalnych), ale znacznie różnią się poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego. O ile Dąbie należy współcześnie do najbiedniejszych miast w regionie wielkopolskim, o tyle Uniejów jest najlepiej rozwijającym się miastem w regionie łódzkim, który w 2012 roku uzyskał status pierwszego w Polsce uzdrowiska termalnego. Tym samym artykuł zmierzał do udowodnienia, że stopień rozwoju społeczno-gospodarczego danej jednostki przestrzennej w największym stopniu zależy od aktywności i poziomu zaangażowania jego władz (decydentów) w ten rozwój.

Metodologia badań była jednakowa dla obu miast i polegała przede wszystkim na studiach porównawczych zgromadzonych materiałów. Pozyskano je w wyniku badań terenowych i kwerendy odpowiednich instytucji. Podstawowy materiał źródłowy zebrano w Urzędzie Miasta Uniejów oraz Urzędzie Miasta Dąbie w drodze wywiadów swobodnych z burmistrzami Uniejowa i Dąbia i pracownikami ww. urzędów oraz z członkami lokalnych stowarzyszeń i organizacji, które przeprowadzono w maju 2015 roku. W sumie w badaniu udział wzięło 100 osób, w tym po 50 z obszaru Dąbia i Uniejowa. Ponadto, dokonano analizy stron internetowych i zlistrowano oficjalne dokumenty w postaci strategii i planów rozwoju badanych miast, co umożliwiło identyfikację ich kapitału endogennego. Odwołano się przede wszystkim do Strategii Rozwoju Gminy Uniejów na lata 2000–2010, Planu Rozwoju Lokalnego Gminy na lata 2007–2015 oraz Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Dąbie na lata 2014–2020, a także przestudiowano dane kartograficzne i statystyczne dotyczące bieżącej sytuacji społeczno-gospodarczej obu miast. W badaniach zastosowano również metody obserwacyjne, w tym

obserwację bezpośrednią i uczestniczącą, dzięki którym możliwe było lepsze zrozumienie wyników uzyskanych w drodze badań ankietowych.

2. Położenie i charakterystyka aktualnej sytuacji społeczno-gospodarczej Uniejowa i Dąbia nad Nerem

Jak już wspomniano, Uniejów i Dąbie należą do miast małych o porównywalnej liczbie ludności i powierzchni. Aktualnie w Dąbiu zamieszkuje 2 145, a w Uniejowie 3 073 osób (2015)¹. Ich powierzchnia wynosi natomiast odpowiednio: 8,86 km² i 12,2 km². Zarówno Uniejów, jak i Dąbie są siedzibą władz gminy miejsko-wiejskiej. Oba miasta położone są w Polsce Środkowej, ale administracyjnie należą do dwóch różnych województw, w których usytuowane są peryferyjnie. Uniejów położony jest w północno-zachodniej części województwa łódzkiego, w powiecie poddębickim, zaś Dąbie w południowo-wschodniej części województwa wielkopolskiego, w powiecie kolskim. Warto dodać, że w latach 1975–1999 miasta te znajdowały się w jednej jednostce administracyjnej – województwie konińskim. Położenie w centralnej Polsce powoduje, że oba miasta cechuje stosunkowo dobre położenie komunikacyjne. Miasta położone są w sąsiedztwie autostrady A2; Uniejów oddalony jest od niej o około 10 km, zaś Dąbie o 2 km. Należy podkreślić, że w pobliżu Dąbia leży węzeł drogowy umożliwiający zjazd z autostrady do drogi nr 473 o znaczeniu wojewódzkim łączącej Koło z Łaskiem oraz Dąbie i Uniejów. Uniejów również położony jest przy drodze krajowej nr 72 łączącej Łódź z Koninem. Miasta te znajdują się także stosunkowo blisko dwóch ważnych ośrodków o znaczeniu metropolitalnym, tj. Poznania i Łodzi. Uniejów od Łodzi i Poznania dzieli odpowiednio 56 km i 140 km, zaś Dąbie – 70 km i 127 km. Warto dodać, że około 4 km na wschód od Dąbia przebiega także linia kolejowa (stacja w Wiesiołowie) łącząca Górny Śląsk z Gdynią.

Aktualnie miasta Uniejów i Dąbie charakteryzują się, jak już wspomniano, różną sytuacją społeczno-gospodarczą. W 2014 roku Uniejów liczył 3 073 osób i od 2006 roku (2 944 osób) widoczna jest tendencja wzrostu liczby ludności miasta. Pod względem gospodarczym Uniejów cechuje dominacja usług, które koncentrują 63% ogółu zatrudnionych. 26% pracuje w przemyśle i budownictwie, natomiast kolejne 11% w rolnictwie. W grupie usług najbardziej popularny jest handel i naprawy, które zatrudniają blisko 37% ogółu pracujących w usługach. Cechą silnie wyróżniającą współczesną strukturę gospodarczą Uniejowa jest znaczny udział podmiotów działających w branży hotelarskiej, gastronomicznej i rekreacyjnej. Wynika to z intensywnego, szczególnie od 2004 roku, rozwoju funkcji uzdrowiskowej i pojawienia się w mieście wielu atrakcji turystycznych. Najbardziej znaną i największą firmą są „Lawendowe termy” oferujące usługi

¹ Dane za: Bank Danych Lokalnych (2015).

hotelarskie w połączeniu z zabiegami leczniczo-sanatoryjnymi oraz Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej „Termy Uniejów” – kompleks basenowo-termalny. Rozwój turystyki bazuje przede wszystkim na walorach przyrodniczych miasta, w tym szczególnie na wodach geotermalnych oraz tradycji średniowiecznej. Na skutek intensywnego rozwoju funkcji uzdrowiskowej, w mieście systematycznie maleje liczba osób bezrobotnych. W latach 2005–2013 ich odsetek zmniejszył się z 15% do niecałych 10%².

Dąbie natomiast aktualnie liczy 2 145 mieszkańców, jednak miasto charakteryzuje się ciągłym spadkiem liczby ludności³. Przyczyną tego stanu rzeczy jest malejący ciągle przyrost naturalny oraz ujemne saldo migracji. W 2002 roku wskaźnik przyrostu naturalnego w Dąbiu wynosił (-7‰), a saldo migracji (-6‰) (Plan Rozwoju Lokalnego Miasta i Gminy Dąbie na lata 2004–2006 i 2007–2013). Współcześnie gospodarka Dąbia opiera się głównie na usługach, które koncentrują ponad 80% wszystkich podmiotów gospodarczych oraz w zdecydowanie mniejszym stopniu na przemyśle (17%). Wśród działalności usługowych dominuje handel hurtowy i detaliczny skupiający 31% ogólnej liczby podmiotów gospodarczych⁴. Obecnie największym pracodawcą w mieście jest Zakład Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej zatrudniający 80 osób, ale działają tam także dwa Zakłady Kamieniarsko-Betoniarskie oraz Młyn. Cechą niekorzystnie wyróżniającą miasto Dąbie jest niski poziom wykształcenia jego mieszkańców (aktualnie najwięcej osób posiada wykształcenie podstawowe i zawodowe – w sumie 47%) oraz ogromne zadłużenie.

W 2015 roku wysokość długu publicznego wynosiła 11 mln zł przy budżecie miasta równym 15 mln zł. Niekorzystna sytuacja finansowa miasta, słaba dywersyfikacja jego gospodarki oraz niski poziom wykształcenia mieszkańców powoduje, że miasto cechuje także wysoki wskaźnik bezrobocia na poziomie 17%⁵.

3. Dziedzictwo historyczne jako czynnik rozwoju miast

Dziedzictwo historyczne jest jednym z czynników endogennych, którego wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy miejsca jest znaczny. Wynika to z faktu, że poszczególne epoki, w których rozwija się miasto pozostawiają w nim trwałe ślady w postaci specyficznej tkanki materialnej, jak i pewnej określonej struktury społecznej, które to dość trudno i wolno ulegają zmianie adaptując się do nowych warunków. W związku z tym, ten wykształcony wcześniej potencjał silnie determinuje też możliwości dalszego rozwoju miasta, stanowiąc zarówno impuls jego rozwoju, ale nierzadko też i jego barierę. Pod względem historycznym oba miasta cechuje nieco inna ścieżka rozwoju.

² Dane za: Bank Danych Lokalnych (2015).

³ www.polskawliczbach.pl (dostęp: czerwiec 2015).

⁴ Bank Danych Lokalnych (dostęp: 10.06.2015).

⁵ www.polskawliczbach.pl (dostęp: czerwiec 2015).

Pierwsza wzmianka o Uniejowie pochodzi z 1106 roku. Początkowo była to własność arcybiskupów gnieźnieńskich, którzy w 1242 roku wyznaczyli go na swoją siedzibę. Prawa miejskie Uniejów uzyskał w 1290 roku. Miasto to wyrosło kosztem pobliskiej osady targowej przy grodzie kasztelańskim w Spicymierzu. Wówczas w mieście (XIV–XV w.) na usługi posiadłości arcybiskupich rozwijano przede wszystkim rzemiosło. W 1526 roku osada uzyskała przywileje królewskie na odbywanie targów i jarmarków, które to dodatkowo wzmocniły pozycję rzemiosła. Niekorzystnie na jej rozwój wpłynęło przeniesienie w końcu XVII wieku rezydencji biskupiej do Łowicza, a kilkadziesiąt lat później zniszczenia spowodowane przez najazd Szwedów i Rokosz Lubomirskiego. Ponadto negatywnie na rozwój miasta wpłynęły także konflikty między monarchami a przedstawicielami hierarchii kościelnej. Mimo stagnacji, rzemiosło utrzymało się nadal przez cały XVIII wiek, choć dominującym zajęciem mieszczan stała się odtąd uprawa roli. Po wejściu Uniejowa w granice Królestwa Polskiego podjęto w nim próbę rozwoju przemysłu włókienniczego. Niestety, próby rozbudowy miasta jako ośrodka przemysłu sukienicznego nie dały efektów i ostatecznie zaniechano ich po klęsce Powstania Listopadowego. Stąd też podstawą utrzymania ludności pozostało nadal rolnictwo, rzemiosło i handel. U schyłku XIX wieku działały tutaj drobne zakłady, takie jak: browar, wytwórnia octu, olejarnie, młyny, farbiarnie, jednak nigdy przemysł nie pełnił w nim roli dominującej. Wypada dodać, że w latach 1870–1919 Uniejów nie posiadał praw miejskich, lecz mimo to działały tu instytucje typowo miejskie, takie jak: szkoły podstawowe, gimnazjum i biblioteka. Od końca XIX wieku pozycja Uniejowa była zasadniczo bardzo słaba. W 1938 roku miasto zamieszkiwało zaledwie 3,8 tys. ludności. Po drugiej wojnie światowej wraz z akcją uprzemysłowienia kraju, w Uniejowie po raz kolejny podjęto próbę uruchomienia kilku zakładów przemysłowych. Były to głównie filie dużych łódzkich zakładów, takich jak: Zakłady Przemysłu Odzieżowego „Próchnik” czy Zakłady Przemysłu Gumowego „Stomil”. Jednak i tym razem władzom ludowym nie udało się na trwale zaszcześcić przemysłu w strukturze gospodarczej miasta, w efekcie czego jego rola przez cały okres gospodarki centralnie planowanej była w niej stosunkowo niewielka (17%). Nadal zatem w bazie ekonomicznej miasta dominowało rolnictwo i handel, które jeszcze w 1990 roku koncentrowało odpowiednio 25,1% i 22,3%. Warto dodać, że na tle innych ośrodków lokalnych regionu łódzkiego Uniejów wyróżniał się dość znaczną liczbą placówek gastronomicznych (8). Świadczy to zatem zarówno o znacznej, nawet w minionym okresie, atrakcyjności turystycznej Uniejowa oraz o przedsiębiorczości jego mieszkańców, którzy już w czasach komunizmu podejmowali własną działalność gospodarczą. Poza wymienionymi, miasto dość dobrze miało rozwinięte usługi komunalne i materialne, w tym szczególnie stolarstwo, ślusarstwo, naprawę samochodów, krawiectwo i usługi budowlane. W sumie w 1990 roku ta grupa działalności koncentrowała blisko 10% ogółu zatrudnionych w sektorze egzogenicznym

miasta. Warto również dodać, że w końcu lat 70. na terenie Uniejowa dokonano rozpoznania i udokumentowano występowanie wód geotermalnych. Wody termalne w rejonie Uniejowa należą do wód chlorkowo-sodowych i posiadają temperaturę 68°. Z dokumentacji tych wód wynika, że są one wodami poligenetycznymi stanowiącymi mieszaninę słonych reliktowych ze słodkimi młodymi wodami, a ich zasilanie odbywa się na wychodniach kredy dolnej od strony Antyklinorium Kujawskiego oraz od strony Monokliny Przedsudeckiej (Lokalny Program Rewitalizacji Uniejowa 2011–2015). Jak już wspomniano, ich właściwości fizyko-termiczne umożliwiają wykorzystanie ich zarówno w lecznictwie, jak i w gospodarce miasta.

W efekcie, u progu gospodarki rynkowej Uniejów był ośrodkiem typowo lokalnym, ale z wykształconą już częściowo, dzięki rzece Warcie oraz zamkowi arcybiskupów gnieźnieńskich, funkcją turystyczną. Ponadto z uwagi na dominację w strukturze użytkowania ziemi użytków rolnych (blisko 65%), dysponował znaczną rezerwą wolnych terenów sprzyjających rozwojowi funkcji turystycznej. Warto podkreślić, że nie bez znaczenia dla obecnego rozwoju miasta był również fakt, że jego strukturę społeczną w większości tworzyli rolnicy, a zatem ludzie mający już pewne doświadczenie w prowadzeniu własnej działalności gospodarczej.

W przeciwieństwie do Uniejowa, Dąbie po raz pierwszy zostało wymienione w źródłach pisanych w 1232 roku, a w 1397 roku występowało już jako miasto. Prawa miejskie otrzymało z rąk Władysława Jagiełły w 1423 roku. Stanowiło ono królewską dzierżawioną osobom prywatnym. W okresie wczesnego średniowiecza kilkakrotnie otrzymywało przywileje związane głównie z organizowaniem jarmarków i targów, niemniej jednak aż do XVI wieku było ono jedynie niewielkim ośrodkiem handlowo-rzemieślniczym liczącym zaledwie 200 mieszkańców. Powolne odrodzenie miasta nastąpiło dopiero w drugiej połowie XVIII wieku, głównie na skutek nowych przywilejów jarmarcznych, zaś pełny jego rozkwit nastąpił wraz z wyznaczeniem miasta w 1821 roku na osadę fabryczną. W przeciwieństwie do Uniejowa, w Dąbiu w pełni udało się rozwinąć funkcję przemysłową, która na długie lata zdominowała strukturę gospodarczą miasta i wyznaczyła kierunek jego rozwoju. W dużej mierze, poza sprzyjającą uprzemysłowieniu polityką ówczesnych władz pruskich, przyczyniły się do tego także istniejące już wcześniej na tym obszarze wsie olęderskie, do których masowo ściągali głównie osadnicy z Niemiec oraz Żydzi upatrując w rozwijającym się mieście szans na własny rozwój. W efekcie, już od 1860 roku Dąbie po raz pierwszy w historii zaczęło się intensywnie rozwijać i przeistoczyło się z ośrodka typowo lokalnego w znaczący ośrodek przemysłowy. W tym czasie (w 1860 roku) istniały tam już 43 warsztaty tkackie, a na początku XX wieku liczba ludności miasta wzrosła do 5 tys. Poza przemysłem włókienniczym, pewne znaczenie w strukturze zawodowej ludności miał także handel, a w okresie międzywojennym działały tu także młyny, wiatraki, destylarnia, browar i cegielnia. Pamiątką

po wielokulturowym rozwoju Dąbia są zachowane po dziś dzień trzy kościoły – ewangelicko-augsburski, parafialny p.w. św. Mikołaja oraz prawosławna synagoga, natomiast po okresie intensywnego rozwoju przemysłu na przełomie XIX i XX wieku domki tkaczy. W wyniku działań wojennych miasto straciło blisko 1/3 ludności. Jego ponowny rozwój nastąpił wraz z uprzemysłowieniem kraju po II wojnie światowej. Z uwagi na zachowane w nim tradycje przemysłowe, głównie włókiennicze, w mieście z powodzeniem reaktywowano zakłady przemysłowe, a także utworzono nowe. W okresie gospodarki centralnie planowanej w Dąbiu działały m.in.: Zakład Przemysłu Samochodowego „Polmo” oraz Zakład Przemysłu Gumowego „Stomil”. W efekcie, jeszcze w 1990 roku najważniejszym działem gospodarki Dąbia był przemysł, w którym pracowało ponad 300 osób. Należy podkreślić, że produkcja w Dąbiu miała charakter typowo egzogeniczny, gdyż przemysł koncentrował ponad 98% ogółu zatrudnionych w sektorze egzogenicznym miasta, a zatrudnienie w tym dziale gospodarki narodowej było nawet wyższe od średniego regionalnego. Poza przemysłem, drugim znaczącym działem gospodarki Dąbia było rolnictwo, które skupiało 19,4% ogółu zatrudnionych oraz handel, w którym pracowało kolejne 16,3% osób. W 1990 roku w Dąbiu było również 33 rzemieślników trudniących się jednak głównie obsługą lokalnych mieszkańców, głównie w zakresie instalatorstwa wodno-kanalizacyjnego, ślusarstwa, stolarstwa, krawiectwa i kuśnierstwa. Należy podkreślić, że w Dąbiu, w przeciwieństwie do Uniejowa, nigdy jednak nie była rozwijana funkcja turystyczna. Związane to było nie tyle z brakiem walorów turystycznych (miasto dysponuje bowiem pewnym potencjałem wartym uwagi), lecz raczej wynikało z braku tradycji i zabezpieczenia odpowiedniej infrastruktury turystycznej. Ponadto nie bez znaczenia był tu również fatalny w całym okresie gospodarki centralnie planowanej stan czystości Neru. Jeszcze bowiem w 2000 roku badania przeprowadzone przez Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska wykazały, że stan czystości Neru nie odpowiadał normom zawartości substancji biogenych i organicznych, zawiesin ogólnych oraz stanu sanitarnego. Pod względem zasolenia obejmował wówczas II klasę czystości, a pod względem saprobowości (zanieczyszczenia wód martwą materią organiczną) – III⁶. W rezultacie, u progu transformacji systemowej poziom rozwoju społeczno-gospodarczego Dąbia znacznie odbiegał od położonego w sąsiedztwie Uniejowa. Upadek przemysłu, wywołany transformacją systemową, pozostawił miasto w bardzo złej kondycji ekonomicznej. Struktura gospodarcza Dąbia, oparta przez ponad 200 lat głównie na działalności przemysłowej, nie zdążyła bowiem w porę wykształcić funkcji, które byłyby w stanie zrekompensować straty wywołane upadkiem przemysłu. W konsekwencji w mieście odnotowano w tym czasie znaczny wzrost bezrobocia, który w 1992 roku wynosił nawet 25% ogółu

⁶ *Raport o stanie środowiska w Wielkopolsce w 2000 (2001), Program Ochrony Środowiska dla miasta i gminy Dąbie (2004).*

zatrudnionych. Wprawdzie miasto posiadało znaczne rezerwy terenów wolnych (w 1992 roku użytki rolne stanowiły blisko 60% w strukturze użytkowania miasta), ale jednocześnie dysponowało ono dość niekorzystną strukturą demograficzną, którą cechowała znaczna przewaga osób z wykształceniem podstawowym i zawodowym (47% ogółu ludności) oraz wysoki odsetek pracowników najemnych bez tradycji w kreowaniu własnej przedsiębiorczości.

4. Potencjał społeczny miast jako czynnik ich rozwoju

W świetle literatury przedmiotu, obok czynnika historycznego, równie ważny w rozwoju lokalnym jednostki osadniczej, o ile nie najważniejszy, jest także jej potencjał społeczny (Parysek 2001). Ostatecznie sposób wykorzystania istniejących w danej jednostce osadniczej zasobów lokalnych zawsze bowiem pozostaje w gestii czynnika ludzkiego, który poprzez swoje działanie może stworzyć z nich czynnik rozwoju lub barierę go ograniczającą. Przykład Dąbia i Uniejowa dowodzi słuszności tego stwierdzenia.

Jak już wspomniano, Uniejów jest miastem, które w ciągu ostatnich 10 lat przeszło znaczną metamorfozę, awansując z pozycji miasteczka istotnego niemal wyłącznie dla najbliższego zaplecza do roli ośrodka, który dzięki funkcji uzdrowiskowo-wypoczynkowej stał się zauważalny w regionie i w kraju. Obserwując dokonujące się w nim zmiany łatwo zauważyć, że są one efektem działania nie tylko historii miasta, ale przede wszystkim czynnika ludzkiego, który wykorzystując ten potencjał zaplanował przyszły rozwój i konsekwentnie te plany realizuje. Przede wszystkim bowiem współczesny rozwój Uniejowa jest konsekwencją prowadzonej w mieście, już od 2002 roku przez burmistrza i jego zaplecze partyjne, polityki nastawionej na wykorzystanie jego walorów naturalnych w postaci wód geotermalnych, rzeki i dobrego klimatu oraz tradycji średniowiecznej. Świadczy o tym m.in. treść sformułowanej w strategii rozwoju miasta i gminy wizji jego rozwoju odwołującej się do wykorzystania wspomnianych atutów miasta. Obecny burmistrz Uniejowa jest człowiekiem, który wśród wielu czynników społecznych miasta odgrywa rolę priorytetową. Swoje stanowisko piastuje już trzecią kadencję i to właśnie jemu miasto zawdzięcza najwięcej. Świadczą o tym zarówno wypowiedzi mieszkańców miasta, którzy poproszeni o wskazanie osoby, której Uniejów zawdzięcza najwięcej, najczęściej wymieniali obecnego burmistrza, jak też fakt, że dopiero za jego kadencji po raz pierwszy doszło do wykorzystania odkrytych tu jeszcze w latach 70. wód geotermalnych. Wcześniej, pomimo wiedzy o tych zasobach, nie podjęto bowiem żadnych działań w kierunku ich gospodarczego lub leczniczego wykorzystania, a nawet więcej, nie podjęto nawet próby zbadania ich właściwości termicznych i fizycznych. Pierwsze tego typu ekspertyzy wykonano dopiero po 2000 roku, co wskazuje na małe zainteresowanie ówczesnych władz tym naturalnym bogactwem miasta.

Poza osobą burmistrza, Uniejów swój obecny rozwój zawdzięcza także działaniom podejmowanym przez jego władze lokalne. Urzędników i polityków Uniejowa wyróżnia bowiem znaczna aktywność, szczególnie w zakresie pozyskiwania funduszy unijnych, działalności inwestycyjnej oraz promocji miasta i tworzenia jego pozytywnego wizerunku. Trudno jednoznacznie ocenić, która z tych aktywności odgrywa w tym procesie rolę najważniejszą, ale z całą pewnością można stwierdzić, że wszystkie z nich wspólnie tworzą obraz jasnej i klarownej polityki miejskiej zmierzającej do osiągnięcia wspólnego celu, jakim jest dobro miasta i jego mieszkańców. Szczególnie mocną stroną działalności władz Uniejowa jest efektywne pozyskiwanie funduszy unijnych. Wprawdzie dostęp do środków pochodzących z UE ma współcześnie każda jednostka osadnicza jednak, jak pokazują liczne badania i ekspertyzy przygotowywane m.in. przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, nie każda potrafi je skutecznie pozyskać, a tym bardziej rozsądnie wykorzystać. Tymczasem Uniejów należy do miast, które stawiane są nawet za wzór skutecznego wykorzystania tych środków. Wykorzystanie środków UE w Uniejowie należy bowiem do największych w kraju. Już od 2004 roku Uniejów znajduje się w czołówce polskich miast pod względem skuteczności aplikowania o środki z UE i jak dotychczas miasto pozyskało blisko 110 mln zł (15 mln zł w latach 2004–2007 i 93 mln zł w latach 2007–2013) z różnych programów i funduszy, najwięcej z RPO WŁ. Warto podkreślić, że miasto zostało również z tego tytułu wielokrotnie wyróżnione, w sumie uzyskując 22 nagrody (m.in. w 2009 roku Uniejów został wyróżniony w rankingu Rzeczypospolitej w kategorii gmin miejskich w dziedzinie pozyskania funduszy unijnych).

Kolejnym bardzo ważnym wyrazem aktywnego działania władz lokalnych Uniejowa jest także ich działalność inwestycyjna. W dużej mierze jest ona konsekwencją umiejętności pozyskania przez samorządowców środków unijnych, niemniej jednak cechuje ją przede wszystkim nastawienie na realizację funkcji uzdrowiskowej, a tym samym na stworzenie nowych podstaw rozwoju gospodarczego miasta. Władze Uniejowa dawno już bowiem dostrzegły, że współcześnie wielowiekowe podstawy funkcjonowania miasta, ukierunkowane głównie na obsługę rolniczego zaplecza straciły na znaczeniu, w związku z czym zaistniała potrzeba stworzenia nowej ścieżki jego rozwoju, która zapewni miastu odpowiednią rangę w sieci osadniczej. Prowadzone przez samorządowców inwestycje zmierzają zatem w kierunku „otworzenia” miasta na świat i wprowadzenia do niego licznych turystów, kuracjuszy, letników itp. W związku z czym samorządowcy inwestują zarówno w nowe obiekty związane z funkcją uzdrowiskową, tj. kompleks basenów termalnych (Termy Uniejów), obiekty hotelarskie (Kasztel Rycerski), obiekty gastronomiczne (Restauracja Termalna) czy rekreacyjne (kompleks boisk do gry w piłkę nożną im. W. Smolarka, Zagroda Młynarska), ale także modernizują obiekty już istniejące, które istotnie wzmacniają funkcję uzdrowiskową, jak np. renowacja zamku arcybiskupów gnieźnieńskich, czy zabytkowego rynku

i układu przestrzennego miasta. Ponadto samorządowcy aktywnie także działają na rzecz przyciągnięcia inwestorów zewnętrznych oraz pobudzenia przedsiębiorczości lokalnej. Wyrazem tego jest uzbrojenie i przygotowanie przez nich do sprzedaży terenów zlokalizowanych na rzece Wartą oraz powołanie przez radę miasta stowarzyszenia na rzecz współpracy z przedsiębiorcami, którego celem jest pomaganie w zakładaniu samodzielnej działalności gospodarczej przez mieszkańców miasta. Warto dodać, że wśród nich szczególnie preferowani są ci, którzy planują działać w sektorze turystycznym.

Poza wymienionymi, władze, jak już wspomniano, zainspirowały szereg działań związanych z promocją miasta i tworzeniem jego pozytywnego wizerunku. Współcześnie tego typu działaniom przypisuje się bardzo ważną, jak nie najważniejszą rolę w aktywizacji lokalnego rozwoju. Prowadzone w 1995 roku w Polsce badania nad koniunkturą gminną pokazały wyraźny związek pomiędzy stosowaniem przez gminy „różnego typu zabiegów promocyjnych” a ich rozwojem gospodarczym (Marks 2006). Badania przeprowadzone w Uniejowie pokazały, że jego władze są świadome wpływu, jaki na współczesny rozwój miasta wywiera promocja, w tym szczególnie budowanie marki miasta w oparciu o endogenne walory przyrodnicze i dziedzictwo historyczne. Wyrazem tego jest po pierwsze sformułowana przez urzędników wizja rozwoju miasta, która określa kierunek jego rozwoju odwołując się przede wszystkim do czynników lokalnych („uzyskanie przez miasto i gminę rozpoznawalnego statusu centrum turystyki termalno-uzdrowiskowej i rekreacyjnej w środkowej Polsce umiejętnie wykorzystującego posiadane walory przyrodnicze, kulturowe i historyczne”), a po drugie szeroki i różnorodny zakres działań jakie władze podejmują na rzecz jego wypromowania. Służą temu m.in. opracowania materiałów promocyjnych, organizowanie imprez kulturalnych i rozrywkowych, udział w krajowych i międzynarodowych targach turystycznych, promocja miasta na stronie internetowej oraz w mediach regionalnych, krajowych i zagranicznych. Warto dodać, że władze obok promowania przede wszystkim lokalnego potencjału tworzą również zupełnie nowe, niezwiązane z tradycją lokalną produkty turystyczne, co świadczy o ich dużej kreatywności. Dlatego też, obok imprez, tj. m.in. Turniej Rycerski, Dni Wody czy Bieg do gorących źródeł, w Uniejowie ma miejsce również Ogólnopolski Zlot Drużyn Harcerskich Nieprzetartego Szlaku, Gminny Festiwal Strażackich Orkiestr Dętych czy Lato Indian – Festiwal kultury indiańskiej. Wyrazem aktywności władz na rzecz rozwoju miasta jest także ich aktywna współpraca z innymi miastami, co z jednej strony służy wymianie doświadczeń i wzajemnemu rozwiązywaniu problemów, ale z drugiej jest także częścią ich działań promocyjnych. Uniejów współpracuje m.in. z Gminą Miejską Turek, miastem Szczyrk, miastem i gminą Sonkajarvi (Finlandia), samorządem miejskim Morahalom (Węgry) oraz z Krasławą (Łotwa)⁷.

⁷ www.uniejow.pl.

W Dąbiu, w przeciwieństwie do Uniejowa, czynnik społeczny jest nieporównywalnie słabszy. Stąd miasto to, mimo upływu 25 lat od upadku komunizmu, nadal nie rozwiązało wielu podstawowych problemów społecznych i gospodarczych i wciąż znajduje się w bardzo trudnej sytuacji ekonomicznej. Będąc w Dąbiu odnosi się wrażenie, że urzędnikom miejskim wciąż brakuje pomysłu na wykreowanie nowych podstaw jego rozwoju, podczas gdy te stare, oparte głównie na tradycyjnym przemyśle, już dawno straciły na znaczeniu. Poszukując odpowiedzi na pytanie dlaczego tak się dzieje, można stwierdzić, że główną przyczyną tego stanu rzeczy jest brak podstawowego czynnika endogennego, jakim jest sprawny i charyzmatyczny lider mający energię i poparcie społeczne. W rezultacie, miastu brakuje też kompetentnych urzędników, którzy byliby w stanie podjąć działania zmierzające do zmiany tej niekorzystnej sytuacji. Badania społeczne ujawniły, że przez długi czas urząd burmistrza piastował człowiek niekompetentny, pozbawiony wizji i pomysłu na rozwój miasta i wykorzystania jego atutów. Konsekwencją jego polityki jest mocno zadłużone miasto, co współcześnie również bardzo utrudnia jego rozwój.

Brak silnego i obdarzonego wizją lidera spowodowało, że jak dotychczas lista podjętych przez miejskich urzędników działań na rzecz aktywizacji miasta również jest krótka. Jednym z najważniejszych działań było opracowanie kilku dokumentów dotyczących rozwoju miasta, takich jak m.in.: Strategii rozwoju miasta i gminy Dąbie na lata 2014–2020, Strategii integracji i rozwiązywania problemów społecznych 2008–2015 oraz Planu Rozwoju Lokalnego na lata 2004–2013, które w założeniu miały zdiagnozować podstawowe problemy, z jakimi współcześnie boryka się miasto oraz określić kierunek jego przyszłego rozwoju. Innymi słowy wykreować nowe podstawy jego rozwoju gospodarczego. Warto podkreślić, że urzędnicy formując przyszłą strategię rozwoju Dąbia odwołali się zarówno do naturalnego bogactwa miasta, jakim są wody geotermalne oraz do jego atutu wynikającego z położenia w centralnej Polsce i w pobliżu węzła autostrady A2. Potencjalnie taki kierunek rozwoju stwarza szansę na wykreowanie miasta m.in. na centrum logistyczne Polski, a tym samym na stworzenie w nim warunków (możliwości) dla rozwoju prywatnej przedsiębiorczości.

Poza przygotowaniem dokumentów, władze podejmują także starania na rzecz pozyskania funduszy unijnych. Jak dotychczas skala wykorzystania w mieście dostępnych środków unijnych jest jednak mała, co po części wynika z ogólnie złej sytuacji finansowej miasta, uniemożliwiającej realizację wielu projektów z uwagi na brak wkładu własnego.

W rezultacie, w latach 2007–2013 samorządowcom udało się pozyskać jedynie około 2,5 mln zł z UE i zrealizować siedem projektów. Należy dodać, że w większości były to jednak projekty tzw. miękkie realizowane w ramach PO Kapitał Ludzki i dotyczyły one m.in. wyrównywania szans dzieci i młodzieży na rynku edukacyjnym. Zaledwie dwa spośród nich dotyczyły modernizacji

infrastruktury wodno-kanalizacyjnej. Jednocześnie, w tym samym czasie ze wspomnianych już przyczyn finansowych w mieście nie doszło do realizacji aż 10 projektów.

Ograniczony dostęp do środków unijnych oraz brak własnych środków finansowych spowodował, że w mieście nie podejmuje się żadnych większych inwestycji mogących przyczynić się do zmiany jego struktury gospodarczej. Wyjątek stanowią podjęte ostatnio przez urzędników prace nad przygotowaniem pod inwestycje gruntów znajdujących się przy zjeździe na autostradę i w bezpośrednim sąsiedztwie z nią. Miasto planuje przeznaczyć te tereny pod budowę zakładów produkcyjnych, centrów logistycznych oraz bazy gastronomiczno-hotelarskiej. Niestety, z uwagi na nieuregulowany jeszcze w przypadku większości z nich stan prawny, rozpoczęcie tej inwestycji może znacznie się opóźnić.

Na zakończenie wypada wspomnieć, że od października 2014 roku miasto Dąbie ma nowego burmistrza i jak się wydaje jest nim człowiek, który ma szansę na trwale zmienić obecnie złą sytuację społeczno-gospodarczą miasta. Obecnie funkcja ta przypadła bowiem w udziale osobie młodej, bardzo dobrze wykształconej, znającej podstawy marketingu politycznego i terytorialnego oraz doceniającej użyteczność tej wiedzy w rozwoju lokalnym. Jest to ponadto osoba nie związana z dotychczasowym aparatem politycznym miasta, która ma ambicję i kompetencje do kierowania zajmowanym urzędem. W rozmowie z autorką obecny burmistrz Dąbia nadmienił, że ma już plany na wykorzystanie istniejących wód geotermalnych i pomysł na aktywizację lokalnej przedsiębiorczości. Aktualnie jednak zajmuje się przede wszystkim porządkowaniem tego, co pozostawił po sobie jego poprzednik oraz pracuje nad obniżeniem wielkości długu publicznego miasta.

5. Podsumowanie

Wiele gmin w Polsce posiada szczególnie korzystne warunki przyrodnicze, historyczne czy gospodarcze. Zasoby te, jak już zaznaczono, są poważnym perspektywnym atutem w rozwoju lokalnym. Czynnikiem tego rozwoju staną się jednak dopiero wtedy, gdy zostaną dokładnie zbadane, opisane, ocenione i zinwentaryzowane. Wówczas dopiero mogą sprawić, że obdarzone nim miejsce stanie się atrakcyjne zarówno do zamieszkania, jak i spędzenia w nim czasu wolnego. Z tych też względów, tak ważna jest świadoma polityka władz lokalnych, która nie tylko dostrzeże drzemiący w mieście potencjał, ale również będzie potrafiła i chciała go mądrze wykorzystać dla dobra swoich mieszkańców.

Przykład dwóch wybranych do badań miast potwierdza słuszność tej tezy. Przeprowadzona analiza ujawniła, że miasta, obdarzone tym samym potencjałem przyrodniczym mogą rozwijać się różnie. Tempo i charakter ich rozwoju przede wszystkim determinowane są bowiem przez czynnik ludzki, którego nic nie zastąpi. Tym samym potwierdził się również dominujący ostatnio w literaturze

pogląd, że „jeżeli brakuje potencjału społecznego lub jest on bardzo słaby, to nawet znaczna interwencja zewnętrzna czy bogate walory środowiskowe nie są w stanie go stworzyć. W układach lokalnych muszą bowiem istnieć odpowiednie warunki do przyjęcia i racjonalnego zagospodarowania tak wewnętrznych, jak i zewnętrznych zasobów. W ostatecznym rozrachunku o sukcesie rozwojowym decydują bowiem przede wszystkim aktorzy lokalni” (Gorzelać 2000).

LITERATURA

- Gorzelać G., 2000, *Zewnętrzna interwencja jako czynnik rozwoju lokalnego (na przykładzie Programu Inicjatyw Lokalnych)*, „Studia Regionalne i Lokalne”, 3(3), Warszawa.
- Jałowicki B., 1989, *Rozwój lokalny*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Instytut Gospodarki Przestrzennej UW, Warszawa.
- Konecka-Szydłowska B., 2011, *Kapitał endogeniczny w rozwoju małych miast*, [w:] Heffner K., Marszał T. (red.), *Rewitalizacja, gentryfikacja i problemy rozwoju małych miast*, „Studia KPZK PAN”, 136, Warszawa.
- Kulawiak A., 2011, *Zmiana społecznych uwarunkowań rozwoju gospodarczego Łodzi w latach 2002–2010 w świetle badań łódzkich przedsiębiorców*, [w:] Namyślak B. (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych. Zmiany funkcjonalno-przestrzenne miast i obszarów wiejskich*, t. 2, „Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego”, 20, Wydawnictwo UW, Wrocław.
- Kulawiak A., 2012, *Wpływ władz lokalnych na rozwój gospodarczy miasta. Przykład Uniejowa*, [w:] Ciok S., Raczyk A. (red.), *Wyzwania polityki regionalnej i lokalnej*, „Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego”, 27, Wydawnictwo UW, Wrocław.
- Kulawiak A., 2013, *Spoleczne uwarunkowania rozwoju sektora usług w małych miastach. Przykład Uniejowa*, [w:] Bartosiewicz B., Marszał T. (red.), *Przestrzeń publiczna i sektor usług w małych miastach*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 15, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Kwiatek-Sołtys A., 2009, *Krzeszowice – czy przespały okres transformacji?*, [w:] Jażdżewska I. (red.), *Strefa podmiejska i małe miasta w okresie transformacji*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Marks M., 2006, *Promocja a rozwój lokalny gmin wiejskich województwa łódzkiego*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Marszał T., 2009, *Funkcja usługowa małych miast*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Parysek J., 2001, *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo AM, Poznań.
- Pietrzyk I., 2000, *Polityka regionalna UE i regiony w państwach członkowskich*, PWN, Warszawa.
- Sowa K., 1988, *Lokalizm, centralizm i rozwój społeczny*, [w:] Jałowicki B., Dutkiewicz P. (red.), *Państwo i kultura polityczna*, „Zeszyty Politologiczne”, 5.
- Tuziak B., 2014, *Autorytet władz gminnych a rozwój społeczności lokalnych. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.

**ENDOGENOUS FACTORS IN ECONOMIC DEVELOPMENT
SMALL CITY – COMPERATIVE STUDY.
EXAMPLE UNIEJÓW AND DĄBIE ON THE NER**

Abstract: In today's socio-economic important factor in urban development are endogenous factors (local) understood as local resources and potential of the systems of socio-territorial regional and local level. Article focuses on showing the role (meaning) that endogenous factors, particularly social factors play in the development of the city on the example of two selected entities: Uniejow located in the Łódź region and Dąbie on the Ner located in the Wielkopolska Region. Their choosing decided on the one hand the similarity in terms of natural conditions (geothermal water deposits) and historical, on the other hand a significant difference in the current level of socio-economic development.

Key words: endogenous factors, local development, small town.

Dr Anita Kulawiak
Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej
Wydział Nauk Geograficznych, Uniwersytet Łódzki